

REITDIEP EN DE FIVEL

Peter Huig, Joost Lobstein

Dit jaar verschijnen er weer een serie artikelen, die het landschap van Noord-Nederland belichten in tekst en in werkelijkheid. Aan deze beschrijvingen is een busexkursie verbonden die het artikel in het veld nader toelicht. De organisatie is in handen van Perception Edukatief. De exkursies worden gereden met GADO-bussen.

In het gehele noordelijke kleigebied stromen en stroomden rivieren die het regenwater van het hoge achterland naar de zee voeren. Waar een dergelijke stroom in de zee uitmondde, vormde zich door getijstromen een brede monding, een estuarium. Van oorsprong waren dat in het kleilandschap van Noord-Groningen de Hunze en de Fivel. Later tussen 1200 en 1400 vormden zich de estuaria van de Lauwers en de Eems. Vooral de Hunze en de Fivel zijn voor de vorming van het Hoogeland erg belangrijk geweest. De ene rivier, het Reitdiep is een ieder bekend. Voor de andere rivier is dat maar de vraag. Deze rivier, de Fivel, vinden we als waterloop in het landschap nauwelijks meer terug. Er is wel een aantal resten te vinden, die we op de exkursie zullen bezoeken. De naam is wel blijven bestaan: Waterschap Fivelingo, Het Fivelcollege (School Delfzijl), De Fivel (voetbalvereniging).

FOTO: JOHN STOL

Kerkje van Oostum

Reitdiep

Het Reitdiep is de samensmelting van twee stromen, de Drentse A en de Hunze. Deze beide rivieren vinden hun oorsprong in Drente. De waterscheiding tussen de Hunze en de Drentse A is de Hondsrug. De Drentse A zorgt voor de ontwatering van het grootste gedeelte van het noordelijk Drents Plateau en ontspringt op het Ellerts Veld. De oorsprong van de Hunze is gelegen in de Veenkoloniën. De waterafvoer naar het noorden toe van het toenmalige grootste veengebied van West-Europa, het Bourtangerveen, werd verzorgd door de Hunze. De Hunze is op zijn beurt weer een samensmelting van het Voorste en het Achterste Diep in de omgeving van Borger.

Van oorsprong komen de beide rivieren ten noorden van de stad Groningen te zamen (zie

o.a. Noorderbreedte 1990 deel 6). De Hondsrug is immers de waterscheiding tussen beide rivieren en Groningen ligt op het noordelijkste puntje van de Hondsrug. Vroeger ging al het vervoer en de handel over water, het omliggende land was veelal te drassig. In de late Middeleeuwen beseften de Stadgers al snel wat voor voordeel zij uit deze beide rivieren konden halen. Rond 1360 werd de loop van de Hunze omgelegd zodat hij voortaan door de stad zou stromen (Schuitediep). Ook de Drentse A werd omgeleid (langs de Hoge en Lage der A) en kwam uit in de stadsgrachten. Het gedeelte van de Hunze naar Dorkwerd werd gegraven om de afvoer van het water te garanderen.

Van oorsprong stroomde de Hunze bijna recht naar het noorden en mondde ter hoogte van Pieterburen uit in de Waddenzee. Deze oude

loop vinden we nog in de vorm van Kromme Raken bij Schouwerzijl. De monding vormde een estuarium.

Het gebied ten noorden van de stad wordt volledig door de Hunze bepaald. Al vroeg in de geschiedenis (ca. 500 v. Chr.) werd dit gebied door de mens gekoloniseerd. Vooral de kwelderwallen ten weerszijde van de Hunze waren bij deze mensen populair. Op de kwelderwal aan de westzijde vinden we de volgende wierdenreeks: De Paddepoel, Oostum, Garnwerd, Antuma, Schouwen en Warfhuizen. Aan de oostzijde was de Hunze nog dichter bevolkt. Hier vinden we achtereenvolgens de wierden van Adorp, Sauwerd, Winsum, Ranum, Baffo, Warfum en Usquert.

In deze loop trad in de late Middeleeuwen (ca. 1200 na Chr.) een verandering op. De Lauwerszee vormde zich en er ontstond uit het daarbij vrijkomende materiaal een kwelderwal die de monding van het Hunze-estuarium afsloot. De Hunze brak door de kwelderwal bij het huidige Aduarderzijl en verlegde zich naar het westen. Hier sloot hij aan op de zich uitbreidende Lauwerszee. De huidige loop was geboren.

Het Hoogeland

Dit gedeelte van Groningen heet niet voor niets het Hoogeland, het ligt inderdaad hoger dan het achterland. Het Hoogeland bestaat eigenlijk uit een samenstelsel van kwelder- en oeverwalachtige structuren, die zeer vruchtbaar akkerbouwland vormen. De bodem is kalkrijk en zavelig, veel beter geschikt dan de knipklei in het Reitdiepgebied (behalve het gebied vlak rondom de rivier). Sommige gebieden zijn zo zandig dat er

FOTO: JAN HEUFF

Reitdiep bij Aduarderzijl

tuinbouw en bloembollen op verbouwd worden. Op de voormalige kwelderwallen zien we veel kruinige percelen. Het woord kruinig komt waarschijnlijk uit het Fries. Het zou dan afgeleid zijn van 'krunich' wat bolligend betekent. Deze kruinige percelen vinden we in Noord-Nederland (Friesland en Groningen) in de zavelige polders. Het zijn akkers die in het midden hoger zijn dan aan de randen. De hoeken zijn het laagst. Er kunnen hoogteverschillen tussen het midden en de randen optreden van meer dan 1 meter.

Deze hoogteverschillen zijn ontstaan door ingrijpen van de mens. De percelen werden doelbewust rondgeploegd. Zo werd materiaal van de randen naar het midden verplaatst. Het midden werd zo hoger en kwam verder boven de grondwaterspiegel te liggen. Ook zijn de percelen hoger geworden door het gebruik van kwelderslib, een mestmethode die tot 1900 veel in zwang was.

Aan de Waddenzee vinden we polders zoals de Oost-, de Eems- en de Uithuizerpolder. Wij nemen een kijkje in de Noordpolder, ten noorden van Usquert. Wat opvalt in deze polders zijn de lang gerekte percelen, de strekkende heerden. Deze lange percelen zijn ontstaan door het Groninger 'recht van opstrek'. Dit hield in dat een boer recht had op het verlengde van de land in de nieuwe polder. Dit recht bestond in Friesland niet en dat geeft dan ook meteen de verklaring waarom er in Friesland veel minder waddenpolders zijn.

Aan de Waddenzee vinden we het getijhaventje van Noordpolderzijl. Van oorsprong lag Usquert aan de zee en had een vissersvloot. Na de inpoldering van de Noordpolder is het grootste gedeelte van de vloot verdwenen. Het restant ligt in Noordpolderzijl.

De Fivel

Het volgende deel van de excursie voert ons door het voormalig estuarium van de Fivel en langs de restanten van de rivier die in het landschap nog te vinden zijn. Van de rivier de Fivel vinden we alleen nog enige restanten. De Fivel was een veenvier die ont-

Hogeland ten noorden van het Reitdiep

FOTO: AEROFOTO EELDE

stond uit twee kleine korte stroompjes, de Scharmer Ae en de Slachter Ae. De voormalige loop van de rivier liep langs de dorpjes en buurtschappen Woudbloem, Schaaphok, Luddeweer, naar Woltersum. Uit de omgeving van Harkstede kwam hier een zijriviertje uit, de Kleislout. De Fivel vervolgde haar weg langs Wittewierum, Ten Post, en via Winneweer naar Westeremden, waar een breed estuarium in de Waddenzee uitmondde.

Ter weerszijde van dit estuarium vinden we, net als bij het Reitdiep, kwelderwallen waarop al vroeg in de geschiedenis zich mensen vestigden. Hier liggen dan ook reeksen wierden. Aan de westzijde is dit een oude kwelderwal met de wierdenreeks Westervijlward, Middelstum, Toornwerd, Kantens, Rottum en Usquert. In het verlengde hiervan vinden we de kwelderwal van Stedum-Ten Post. Aan de oostzijde is dit Loppersum, Zeerijp, Godlinze en Spijk. Aan de westzijde van dit estuarium breidde de kwelder zich uit. In dit gebied vinden we een aantal prachtige maren (dit zijn de restanten van de prielen in het kweldergebied) zoals de Startenhuister maar, Uithuizermeedster maar en Hoogepandster maar. De afstromingsrichting van dit kweldergebied is van west naar oost.

Ook vergelijkbaar met het Reitdiep is het uiteindelijk dichtslibben van de monding na het jaar 1200. Op de haakwalvormige kwelderwal die het estuarium afsluit vinden we Uithuizen, Uithuizermeeden, Roodeschool en op het oostelijke einde het dorpje Oosteinde. Sindsdien is het Fivel-estuarium systematisch ingepolderd. In de Middeleeuwen maakte de Fivel onderdeel uit van de belangrijke handelsweg van de Eems in het oosten naar de Lauwers in het westen. Deze handelsweg was vooral zo belangrijk omdat het voor de toenmalige schepen niet vertrouwd was over de Waddenzee of laat staan over de Noordzee te varen. De handel tussen het westen en Friesland enerzijds en Noord-Duits-

land anderzijds ging binnengaats over de volgende waterwegen: Lauwers, Reitdiep, Deel (Winsumerdiep), Fivel en de Delf (Damsterdiep). De laatste kwam uit in de Dollard.

Wat er nog te vinden is van de Fivel is snel vermeld. Op onze tocht komen wij de Fivel een aantal keren tegen.

- 1 Wanneer we vanuit het Noordwesten Winneweer naderen zien we aan de linkerkant van de weg een laagte liggen. Deze laagte markeert de oude Fivel.
- 2 Nadat we Wittewierum verlaten hebben, komen we weer in het gebied waar de Fivel gestroomd heeft. De weg is hier duidelijk waarneembaar als de oeverwal van de Fivel.

Al in de Middeleeuwen is deze oeverwal opgehoogd tot een dijk. Na verloop van tijd rijden we Woltersum binnen.

- 3 U ziet de Fivel hier niet als een laagte, maar als een rug in het veld. De weg waar u overheen rijdt, is de voormalige bedding van de rivier. Dit verschijnsel wordt reliëf-inversie (omkering) genoemd. Het wordt veroorzaakt door de verschillen in klink tussen de met klei opgevulde geul en het omringende veengebied. Hierdoor steekt de lage bedding boven de omgeving uit. Uit de lage inversierug is lokaal klei gewonnen, waarbij kleine waterplassen zijn ontstaan.
- 4 De Slachteren Ae bij Woudbloem.

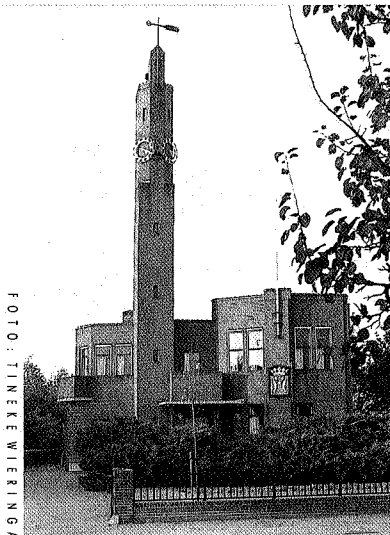

FOTO: TINKERWERINGA

Voormalig gemeentehuis van Usquert, gebouwd door Berlage

Hunze restant bij Noorderhoogbrug

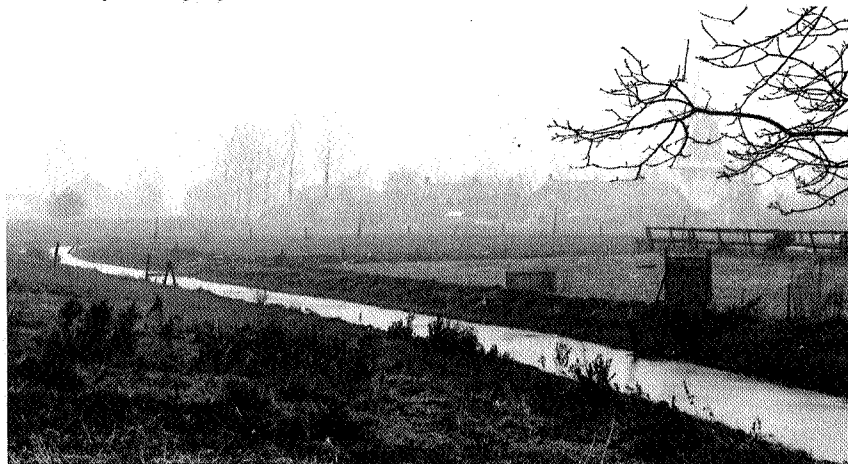

FOTO: BEN WESTERINK

